

De techniek van het verbinden

College van Rijksadviseurs

Jaarprogramma 2015

De techniek van het **verbinden**

College van Rijksadviseurs

Jaarprogramma 2015

Inhoud

1. VOORWOORD
2. HET CRA: WERKEN AAN RUIMTELIJKE KWALITEIT
  - Inzet op ruimtelijke kwaliteit
  - Context
  - De meerwaarde van integraliteit
  - Communicatie
  - Organisatie en werkwijze
3. THEMA'S – OPBRENGST 2014 EN FOCUS 2015
  - Leegstand en transformatie
  - Samenhang in mobiliteit
  - Een betere delta
  - De complete stad
  - Nieuwe cultuurlandschappen
  - De ruimtelijke impact van de energietransitie
  - De Nieuwe Bouwcultuur
  - Borging van ruimtelijke kwaliteit
4. ADVIEZEN, PROJECTEN EN ACTIVITEITEN
  - Deelname in kwaliteitsteams en jury's 2014
  - Afgeronde adviezen en projecten
5. BEGROTING EN VERANTWOORDING
  - Begroting CRa-werkzaamheden 2015
6. COLOFON

Voorwoord

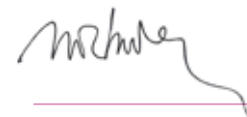
Voorliggend Jaarprogramma 2015 van het College van Rijksadviseurs (CRa) omvat een actualisering en nadere uitwerking van de voornemens en ambities zoals verwoord in *De techniek van het verbinden*: het werkprogramma van het College van Rijksadviseurs 2012-2016. Dit Jaarprogramma 2015 is in conceptvorm besproken met bij het CRa betrokken departementen: de Ministeries van Infrastructuur en Milieu (IenM), Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), Economische Zaken (EZ) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) en de uitvoerende diensten Rijkswaterstaat (RWS), de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en het Rijksvastgoedbedrijf (RVB).

De thema's uit het *Werkprogramma CRa 2012-2016: De techniek van het verbinden* zijn ook afgelopen jaar een goede kapstok gebleken voor ons werk. Inspelend op de actualiteit hebben we voor het komend jaar een aantal thema's samengevoegd. Zo heten de thema's *Concentratie, stabilisatie en krimp, Main, brain & green* en *Gezondheid, zorg en ruimte* in 2015 *De Complete Stad*. Er wordt (ook op departementaal niveau) veel gesproken over de stad als brandpunt van economische activiteit. Het CRa wil het met hernoemen van dit thema duidelijk maken aanspreekbaar te zijn op dit onderwerp. Een aantal andere thema's hebben we hernoemd maar blijft wel als zelfstandig thema bestaan. Zo werd *Her-pakken: Leegstand en transformatie*. Hiermee wil het CRa beter herkenbaar zijn op thema's die spelen bij de departementen en in de brede vakwereld van architectuur, ruimtelijk ontwerp en projectontwikkeling.

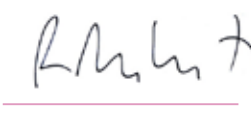
In dit Jaarprogramma 2015 wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste speerpunten van 2014, en de focus van het CRa in 2015. De globale begroting voor het jaar 2015 is bijgevoegd.

Frits van Dongen is per 14 november 2014 teruggetreden als Rijksbouwmeester. De werkzaamheden van de Rijksbouwmeester zullen in het eerste deel van 2015 worden waargenomen door de twee zittende leden van het CRa en een derde, tijdelijke Rijksadviseur Architectuur. Per 20 januari 2015 is architect en voormalig Spoorbouwmeester Koen van Velsen toegetreden tot het CRa. Gelijktijdig worden door de Minister van Wonen en Rijksdienst en de DG van het Rijksvastgoedbedrijf voorbereidingen getroffen voor het benoemen van een nieuwe Rijksbouwmeester.

Het College van Rijksadviseurs

Eric Luiten
Rijksadviseur
Landschap en Water

Rients Dijkstra
Rijksadviseur
Infrastructuur en Stad

Koen van Velsen
Rijksadviseur
Architectuur

Het College van Rijksadviseurs, van links naar rechts:
Eric Luiten, Koen van Velsen en Rients Dijkstra

Het CRa: werken aan ruimtelijke kwaliteit

INZET OP RUIMTELIJKE KWALITEIT

De essentie van de werkzaamheden van het CRa is: *“Het operationeel maken van de behoefte aan ruimtelijke kwaliteit voor rijkspartijen die (mede)verantwoordelijk zijn voor ruimtelijke interventies.”* Ruimtelijke kwaliteit draait niet alleen om esthetiek, om mooi of lelijk, maar betreft de kern van ruimtelijke plannen, waar toekomstwaarde, belevingswaarde en gebruikswaarde samen komen. Kernbegrippen die horen bij deze brede inzet op kwaliteit zijn integraliteit, verbinding en maatwerk.

Het CRa pleit voor het formuleren en borgen van een kwalitatieve ambitie naast het stellen van kwantitatieve doelen in rijksprogramma's en projecten en bij ruimtelijke ontwikkelingen van nationale betekenis. De juiste voorbeelden tonen de meerwaarde van een kwalitatieve oriëntatie, zoals betere en zelfs goedkopere oplossingen. Dat vraagt om de blik van de ontwerper of de 'ruimtelijk denker'. Deze denkt primair creatief, vanuit het samen brengen van partijen, opgaven en doelstellingen. De ontwerphouding draait om 'het oprekken van de geest', waardoor mogelijkheden ontstaan om een slimmer proces op gang te krijgen dat uiteindelijk leidt tot het doel van ruimtelijke kwaliteit. Sectorale doelen worden overstegen om tot een gezamenlijk optimum te komen, waarbij het resultaat méér is dan de som der delen. Ruimtelijke planvorming en ontwerp maken oordeelsvorming mogelijk, noodzakelijk om tot goede voorstellen te komen. Het CRa wil daarom plan- en oordeelsvorming waar mogelijk faciliteren.

CONTEXT

Het College werkt in de context van schuivende verhoudingen in het openbaar bestuur en een veranderende samenleving, wat nieuwe condities en opgaven voor de ruimtelijke sector met zich meebrengt. Veel partijen in het speelveld zijn op zoek naar een nieuwe invulling van hun rol. Ruimtelijke opgaven verschuiven naar het regionale en lokale schaalniveau: denk aan herontwikkeling van kantoren en particulier opdrachtgeverschap in de woningbouw. Nieuwe opdrachtgevers en nieuwe 'vragers' vanuit onder meer de zorg staan op. Bottom-up processen hebben de wind mee. De ontwerpsector moet zich opnieuw verhouden tot deze nieuwe vragen en vragers. Met het project Young Innovators wil het CRa jonge ontwerpers ondersteunen deze nieuwe manier van werken in de vingers te krijgen.

Naast een groei van initiatieven van onderop is er een groot aantal opgaven op het hogere schaalniveau dat in urgentie toeneemt en dat voor een groot deel de ruimtelijke inrichting van ons land verder zal gaan bepalen, zoals de energietransitie, de wateropgave, de stedelijke transformatie en de economische concurrentiekracht van metropolitane regio's. Ook leegstand is een maatschappelijk probleem dat op een hoger schaalniveau om oplossingen vraagt in enerzijds herbestemming en nieuw programma, en anderzijds onvermijdelijke sloop. In de grotere gebiedsontwikkelingen zoals de stations- en infraprojecten neemt de complexiteit toe door de vele stakeholders en hun belangen. Samenwerking is op alle schaalniveaus en voor alle opgaven cruciaal.

Tegen deze achtergrond geeft het CRa prioriteit aan de thema's *Leegstand en transformatie*, *Samenhang in mobiliteit*, *Een betere delta*, *De complete stad*, *Nieuwe cultuurlandschappen*, *De ruimtelijke impact van de energietransitie* en *De nieuwe bouwcultuur*. De wereld in transitie heeft ook haar weerslag op het vakdiscours zoals dat wordt gevoerd op de academies en universiteiten, evenementen zoals de IABR en de Landschapstriënnale en de (digitale) platforms van de vakbladen en nieuwsfora. De leden van het CRa geven veel lezingen en interviews en organiseren jaarlijks een symposium, zoals *De Diversiteit van de Leegstand* voor de IABR in 2014. Met een project als Nederland wordt Anders beoogt het CRa partijen in de bouwkolom met elkaar te verbinden en zo invulling te geven aan een nieuwe bouwcultuur.

2015 is in veel opzichten een interessant jaar. Met de viering van het Jaar van de Ruimte wordt de Vinexperiode geëvalueerd maar wordt tegelijkertijd een blik vooruit geworpen. Wat gaan we onder het kopje 'nationale ruimtelijke ordening' agenderen? Het CRa draagt graag bij aan dit gesprek, om te beginnen met een essay dat gepresenteerd wordt op een symposium ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van het College. In 2015 wil het CRa het begrip omgevingskwaliteit, een cruciale notie uit de nieuwe Omgevingswet, uitdiepen in relatie tot het ruimtelijk handelen van het Rijk. Welke invulling wil het Rijk geven aan het begrip ruimtelijke kwaliteit in de nieuwe Omgevingsvisie? Dat dit gesprek samenvalt met de viering van 25 jaar architectuurbeleid, de *midterm review* van de Actie Agenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp (AAARO) en de discussie over de opvolger van de AAARO, maakt 2015 een even interessant als belangrijk jaar.

DE MEERWAARDE VAN INTEGRALITEIT

Zoals in het *Werkprogramma College van Rijksadviseurs 2012-2016: De techniek van het verbinden* is beschreven, is volgens het CRa 'karakteristiek aan het ruimtelijk ontwerp het vermogen om uiteenlopende wensen en beperkingen tot een samenhangend ruimtelijk geheel te smeden. Een ruimtelijk ontwerper is erop gespist om raakpunten en overlappingen te herkennen, en ruimtelijke oplossingen te bedenken die meer zijn dan de som der delen.'

De samenwerking binnen het College in het afgelopen jaar heeft geleid tot integrale adviezen, zoals het advies over het Marineterrein in Amsterdam en het advies 'Rijksvastgoed in Beweging'. Hierbij gaat het zowel om adviezen die betrekking hebben op beleidsvorming als over projecten die in uitvoering zijn. Integraal afgewogen advisering aangaande beleid en projecten levert veel winst op: inhoudelijk, procesmatig en financieel. De ervaring leert dat het CRa een rol kan spelen in het verbinden van de inhoudelijke agenda's van de departementen onderling en inhoudelijke agenda's van het Rijk en andere overheden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de dossiers over energie en water. De rol van het ruimtelijk ontwerp als verbindend instrument is het afgelopen jaar in projecten en adviezen tot uiting gekomen. Het samen optrekken van de drie leden van het College komt tot uiting in het gezamenlijk ondertekenen van de adviezen.

COMMUNICATIE

In 2014 is een overkoepelend communicatieplan voor het College van Rijksadviseurs opgesteld. Het plan is gebaseerd op een analyse van identiteit en werkzaamheden van het College en de omgeving waarin Rijksbouwmeester en rijksadviseurs fungeren, zoals ministeries, rijksdiensten en vakwereld. Vanuit die analyse is geconcludeerd dat de communicatie van het CRa bovenal een sterk inhoudelijk karakter dient te hebben, gebaseerd op de thema's waarop het CRa gevraagd en ongevraagd adviseert.

Doelstelling van de communicatie is het beter zichtbaar maken van de werkzaamheden van het College, met als overkoepeld thema het zichtbaar maken van de meerwaarde van de ruimtelijk denker/ontwerper met zijn integrale, verbindende blik in projecten en processen. Door middel van goede voorbeelden laat het CRa zien welke resultaten er kunnen worden bereikt met de inzet op ruimtelijke kwaliteit. Niet alleen in esthetisch opzicht, maar ook in termen van het stroomlijnen van processen, kostenefficiëntie en het bereiken van een optimaal samenhangend resultaat voor alle betrokken partijen.

Onafhankelijkheid, multidisciplinariteit en de verbindende ruimtelijke blik behoren tot de onderscheidende kernwaarden van het CRa, het 'merk CRa', dat de grondtoon vormt van de communicatie. In de communicatie moet het CRa als team sterker naar buiten treden, zodat het College op nut en noodzaak van de gezamenlijkheid kan worden beoordeeld. De nieuwe website (www.collegevanrijksadviseurs.nl) die in januari 2015 online is gegaan, een digitale nieuwsbrief en activiteiten op social media dragen bij aan die zichtbaarheid.

ORGANISATIE EN WERKWIJZE

In het tweewekelijkse, vier uur durende overleg van het CRa worden de adviezen en andere werkzaamheden doorgesproken en van commentaar of advies voorzien. Ook ontvangen de rijksadviseurs tijdens het tweewekelijks overleg gasten vanuit de ministeries of de vakwereld. Het integrale effect van deze werkwijze wordt nog versterkt door het ondersteuningsoverleg, het equivalent van het CRa-overleg door de ondersteuners van de collegeleden. De overleggen faciliteren de gezamenlijke advisering en oordeelsvorming. Veel van de werkzaamheden en adviezen van het CRa worden in deze ondersteuningsgroep van sectoroverstijgend advies voorzien. Het zeswekelijkse 'Werkvloeroverleg' met de betrokken departementen en uitvoerende diensten draagt bij aan de interdepartementale afstemming en heeft de ambitie gecoördineerde adviesverzoeken te formuleren.

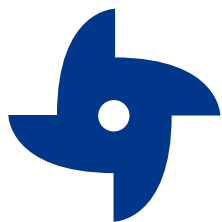
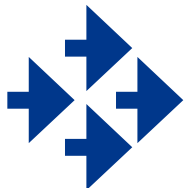
Het College van Rijksadviseurs adviseert via verschillende lijnen. Het grootste gedeelte van de tijd wordt gewerkt aan gevraagde adviezen rondom concrete projecten en binnen beleidstrajecten. Ook neemt het CRa zitting in verschillende commissies en jury's. Een deel van de tijd wordt besteed aan ongevraagde adviezen en aan onafhankelijke onderzoeken en initiatieven. Het CRa differentieert haar aanpak, afhankelijk van het thema of project, de fase binnen het proces (beleid, onderzoek, verkenning, uitvoering) en de rijksadviseur die als trekker optreedt. Er is een aantal verschillende aanpakken te onderscheiden:

- a. Het briefadvies, waarmee binnen projecten of beleidsprocessen eenmalig ambities worden toegevoegd, aanbevelingen worden gedaan of kanttekeningen worden geplaatst. Deze werkwijze dwingt de vraagsteller scherp na te denken over de goede vraag en zorgt er voor dat de kwestie op het relevante niveau binnen de organisatie wordt besproken. Deze werkwijze is bijvoorbeeld toegepast bij het advies aan Staatsbosbeheer en over het Deltaprogramma.
- b. Langjarige betrokkenheid via een kwaliteitsteam, gericht op de ondersteuning en het scherp houden van de opdrachtgevers en de projectorganisatie gedurende het hele proces. Rondom complexe projecten zijn veel partijen betrokken en veel tijd en aandacht gaan uit naar bestuurlijke processen, draagvlak, risico en juridische vraagstukken. Een Q-team kan vanuit een onafhankelijke positie, haar inhoudelijke expertise en haar gevoel voor proces, realisme, communicatie en verbinding scherp blijven kijken naar de kwaliteit van de oplossingen. In de ideale situatie adviseert een Q-team namens de verschillende ruimtelijke kwaliteitsorganen zodat voorkomen wordt dat de organisatie wordt overladen met sectorale adviezen en eisen.
- c. Langdurige betrokkenheid binnen beleidsprocessen en andere projecten. Deze vorm van betrokkenheid speelt bijvoorbeeld bij het Kader Ruimtelijke Kwaliteit binnen het Ministerie van IenM. Betrokkenheid gedurende het hele proces vergroot de kans op succes. De informele advisering die vaak gepaard gaat met deze manier van werken brengt het gevaar met zich mee dat adviezen onvoldoende doorwerken, of verloren gaan bij personele veranderingen.
- d. Met eigen initiatieven tracht het CRa onderwerpen voor het voetlicht te brengen die naar de mening van het CRa binnen het Rijk onvoldoende aandacht krijgen. Bijvoorbeeld rondom de nieuwe bouwcultuur of het gebruik van de fiets. Het CRa kan deze onderwerpen in gang zetten door bijvoorbeeld een lezingenreeks, een ongevraagd advies of een eigen onderzoek. Eenmaal in gang gezet moeten de onderwerpen echter geadopteerd worden door de ministeries of door maatschappelijke organisaties om tot wasdom te komen.
- e. Experimenteeruimte rondom lastige beleidsvraagstukken. Er zijn verschillende ruimtelijke onderwerpen waarbij de rijksbelangen goed te formuleren zijn, maar waarbij een duidelijke rijksrol moeilijker te definiëren is, bijvoorbeeld omdat er verschillende partijen bij betrokken zijn. Een voorbeeld van een dergelijk onderwerp is multimodale knooppuntontwikkeling. Het CRa kan in dat soort gevallen vanuit haar onafhankelijke positie en verbindende functie experimenteeruimte creëren. Het CRa werkt samen met andere overheden en partijen concreet aan een opgave en brengt de opgedane lessen weer terug binnen het ministerie.

- f. Advisering aan organisaties buiten het Rijk. Met de decentralisering van het ruimtelijk beleid krijgen andere overheden en organisaties er nieuwe taken en verantwoordelijkheden bij. Daar zijn ze nog niet altijd volledig op ingericht, terwijl er wel rijksbelangen op het spel staan. Het CRa kan andere partijen incidenteel adviseren, waarna de organisaties zelf de adviezen moeten oppakken. Het advies aan de commissie m.e.r. is daarvan een voorbeeld, maar ook de lezing van de Rijksadviseur Landschap en Water bij Provinciale Staten van Limburg en de provinciale werkbezoeken aan de Provincie Groningen en aan Landschapsbeheer Gelderland.
- g. Jury's en commissies. Het CRa maakt een verbinding tussen vakwereld en het Rijk. Vanuit die rol nemen de leden van het CRa bijvoorbeeld zitting in het bestuur van de Landschapstriënnale, in de jury van de Gouden Piramide (Rijksprijs voor excellent opdrachtgeverschap) en van de Eo Wijers-prijsvraag.

de acht
thema's

opbrengst 2014 en
focus 2015

Leegstand en transformatie

Met 20 miljoen vierkante meter kantoor- en bedrijfsgebouwen te koop en te huur, de snel oplopende leegstand van agrarisch vastgoed en de op grote schaal vrijkomende kazernes, kerken en kloosters heeft leegstaand vastgoed de dimensies van een omvangrijke maatschappelijke opgave aangenomen. Voor een deel van dit vastgoed is herontwikkeling en transformatie mogelijk. Gebouwen en gebieden moeten geschikt worden gemaakt voor een veranderende vraag naar ruimte voor onder meer werken, wonen en zorg. Herontwikkeling in het bestaand stedelijke en landelijke gebied vraagt om nieuwe werkwijzen, verdienmodellen, kennis en competenties.

Een bijzondere opgave ligt er voor het Rijksvastgoedbedrijf, dat aan de lat staat een grote diversiteit aan leegkomende rijksgebouwen op een weloverwogen manier af te stoten. Zorgvuldigheid is geboden, omdat het hier om maatschappelijk vastgoed gaat, gefinancierd uit publieke middelen. De zorgplicht van het Rijk strekt zich bovendien uit tot de omgeving van de gebouwen: vaak staan ze op bijzondere plekken en kunnen ze een aanjaagfunctie vervullen voor vitaliteit en innovatie in de stad en in het landschap.

Opbrengst 2014

RIJKSVASTGOED IN BEWEGING

Het CRa heeft zich afgelopen jaar gebogen over de leegstand van rijksgebouwen op verschillende locaties door het land. Dit heeft geleid tot een aantal concrete acties, zoals de organisatie van een symposium 'Diversiteit van de Leegstand' ter gelegenheid van de IABR, op 24 juni in de Kunsthal Rotterdam. In de aanloop naar dit symposium heeft het CRa een uitgebreide verkenning van de thematiek laten uitvoeren door Rudy Stroink (in de vorm van een essay) en RAAAF (ontwikkelen van herbestemmingsscenario's). In dialoog met het Rijksvastgoedbedrijf en lenM is de oogst van het symposium verwerkt in het advies 'Rijksvastgoed in beweging' over de aanpak van leegstaande rijksgebouwen, dat in december aan Minister Blok voor Wonen en Rijksdienst (BZK) is aangeboden.

Op verzoek van het Rijksvastgoedbedrijf participeerde het CRa in het traject van het Plan van Aanpak voor de leegstaande kantoren in Lelystad. Bij wijze van pilot wordt in de provincie Flevoland onderzocht of de MIRT-systematiek ook voor het rijksvastgoed functioneel kan zijn. Lelystad, waar op termijn een groot aantal rijksgebouwen leeg komt te staan, dient daarbij als casus.

ADVIES HERONTWIKKELING MARINETERRAIN

Het CRa adviseerde het Rijksvastgoedbedrijf en de gemeente Amsterdam over een nieuwe fietsverbinding tussen het Marineterrein en het Oosterdok. Vanaf 2015 komt dit honderden jaren oude marine-etablisement in fases vrij voor herontwikkeling. Rijk en gemeente sloten een overeenkomst waarin is afgesproken een organische stedelijke ontwikkelingsstrategie te volgen. Het CRa is nauw betrokken bij de herontwikkeling.

HERBESTEMMINGSTEAM

De activiteiten van het Herbestemmingsteam (H-team), een initiatief van voormalig Rijksadviseur Cultureel Erfgoed Wim Eggenkamp, zijn in 2014 voortgezet. Frits van Dongen was afgelopen jaren lid van dit team en is binnen die context onder andere betrokken geweest bij de organisatie van De Week van het Lege Gebouw. In deze onderwijsweek is met 16 verschillende WO- en HBO-opleidingen gestudeerd op de toekomst van een leegstaand rijksgebouw. Ook heeft het H-team met succes aangedrongen op een wijziging in het Besluit Omgevingsrecht waardoor sinds 1 november 2014 gebouwen voor een periode van tien jaar tijdelijk in een andere functie gebruikt kunnen worden, zoals wonen. Voorheen was dat slechts voor een periode van vijf jaar mogelijk.

Focus 2015

In 2015 zal het CRa adviseren in het proces van overtolligstelling en vervreemding van een aantal rijksobjecten (gebouwen en terreinen): SoZaWe in Den Haag, Nieuw-Milligen in Apeldoorn, de rijkskantoren in Lelystad, het Marineterrein in Amsterdam, de Penitentiare Inrichting Veenhuizen en de Vliegbasis Valkenburg. Zo helpt het CRa het Rijksvastgoedbedrijf invulling te geven aan de brede waardenbenadering. Daarnaast biedt het CRa zijn diensten aan bij het opstellen van de provinciale vastgoedplannen die onderdeel zijn van de vastgoedportefeuillestrategie, om te beginnen met de pilot Flevoland.

Het volledig verjongde Herbestemmingsteam Next Generation zal met ingang van januari 2015 onder auspiciën staan van het CRa. We zullen bevorderen dat de activiteiten van het team de herbestemmingsopties voor rijksvastgoed – en de maatschappelijke en ruimtelijke innovaties die daarmee op gang worden gebracht – ondersteunen. We overwegen bovendien het H-team te betrekken bij een analyse van de mogelijkheden voor herbestemming en revitalisering van winkels en winkelstraten in historische stadscentra in het licht van het belang van aantrekkelijke binnensteden als economische vestigingsfactor.

Samenhang in mobiliteit

De grote Nederlandse steden trekken opnieuw mensen aan, waarbij de druk op mobiliteit, leefbaarheid en ruimte toeneemt. Tegelijkertijd verandert onze mobiliteitsbehoefte: nieuwe generaties stedelingen gebruiken de stad anders, stellen hun reizen anders samen en gebruiken informatietechnologie om zich te laten informeren over de slimste keuze. Dat maakt dat er, zelfs bij een toenemende mobiliteitsvraag, alternatieven zijn voor het nieuw aanleggen of uitbreiden van infrastructuur. Soms kunnen we bestaande infrastructuur beter benutten en de huidige capaciteit ervan slimmer gebruiken. Als voorbeeld wordt vaak het principe van TOD (Transport Oriented Development) aangehaald. Goed functionerende en ruimtelijk passend ingerichte multimodale knooppunten dragen bij aan duurzame ontwikkeling van mobiliteit én stad.

Met projecten zoals 'Transformatie van de Ring', het 'Loket Knooppunten' en 'Fietsland', benadrukt het CRa het belang van afstemming tussen netwerken en tussen mobiliteit en stedelijke ontwikkeling om onze steden concurrerend, leefbaar en aantrekkelijk te houden. Alle bestuurslagen kunnen bijdragen aan vraagstukken die, voor optimale oplossingen, om samenwerking vragen. Hierbij moeten alle netwerken in samenhang gezien worden, van fiets tot weg en spoor.

Opbrengst 2014

NETWERKBEHEERVISIE

De Netwerkbeheervisie (NBV) geeft de positie en de koers aan van de beheeropgave van Rijkswaterstaat, voor de korte én lange termijn. Met de NBV wil Rijkswaterstaat tot een samenhangende aanpak komen voor de netwerken, die rekening houdt met actuele ontwikkelingen. In de NBV wordt de visie en de taakopvatting van Rijkswaterstaat als uitvoeringsorganisatie van IenM omschreven. Riens Dijkstra adviseert over het opstellen van de NBV. Het streven is om vroeg in 2015 een eerste versie aan de bestuursraad van Rijkswaterstaat voor te leggen.

LOKET KNOOPPUNTEN

Het CRa is in 2014 het programma 'Loket Knooppunten' gestart. De doelstelling van 'Het Loket' is het versneld verbeteren van stationsomgevingen waar ontwikkelingen door de vastgoedcrisis tot stilstand zijn gekomen. Het programma vermijdt grote ontwikkeltrajecten en hoge investeringen en is gericht op uitvoering waarin kleine stappen ook van betekenis zijn. Per locatie wordt, met ondersteuning van een gebiedsontwerper, een flexibel plan gemaakt waarvan onderdelen met spoed en no-regret kunnen worden uitgevoerd. Op de locaties die het CRa ondersteunt is lokale energie losgemaakt en worden plannen ontwikkeld die variëren van het weer aantrekkelijk maken van het stationsplein tot het verbeteren van routes voor alle gebruikers.

FIETSLAND

De fiets is van groot belang voor Nederland, van nationaal symbool tot sleutel voor duurzame verstedelijking. Het CRa-onderzoek Fietsland dat in november werd gepresenteerd, laat de bijdrage zien die de fiets, als onderdeel van een multimodaal netwerk, kan leveren aan de rijksdoelstellingen zoals geformuleerd in de SVIR. Uit dit onderzoek blijkt dat de bijdrage van de fiets aan een concurrerend, bereikbaar en leefbaar Nederland niet alleen positief, maar ook kostenefficiënt is. De fiets is een katalysator voor concurrerende, leefbare en gezonde steden en daarmee de sleutel in de transitie naar duurzame mobiliteit en verstedelijking. Het CRa roept daarom op tot hernieuwde rijksbetrokkenheid bij de fiets, in de vorm van agendering, verbinding van partijen en schaalniveaus en het stimuleren van een zorgvuldige planning op decentraal niveau.

Focus 2015

Het Loket Knooppunten gaat een volgende fase in: er wordt een tweede reeks van samenwerking rondom drie nieuwe stationslocaties gestart. We geven vervolg aan de initiatieven 'Transformatie van de Ring' (een onderzoek naar de relatie tussen de grote steden en hun ringwegen) en 'Fietsland'. In een samenwerking met DGB, Rijkswaterstaat / WVL Kennis en Netwerkkwaliteit en het KIM wordt aan de effectiviteit van verkeersmodellen bij multimodaal netwerkgebruik gewerkt. We dragen bij aan het Landelijk Verbeterprogramma Overwegen. Meer Bereiken gaat een nieuwe fase in met deelname aan een tweede en mogelijk derde MIRT-project. Op verzoek van DG Ruimte en Water van IenM zal het CRa adviseren over rijkshandelingsopties en instrumenten voor een integrale knooppuntenstrategie, gericht op afstemming tussen infrastructurele en ruimtelijke ontwikkelingen.

Een betere Delta

Na het nemen van de Deltabeslissingen wordt een start gemaakt met de concretisering van de voorgenomen maatregelen voor hoogwaterveiligheid en zoetwatervoorziening. Rijk en regionale partijen werken de komende decennia samen aan een klimaatbestendig land. Waterstaat en waterbeheer zijn onlosmakelijk verbonden met de ruimtelijke structuur van Nederland. In de uitvoering van het Deltaprogramma liggen dus veel kansen voor een veilige, doelmatige én aantrekkelijke inrichting van stad en land. Door aan het watersysteem te sleutelen worden tegelijkertijd mogelijkheden geboden voor het verbeteren van economische waarden, natuurwaarden, recreatieve mogelijkheden: kortom voor het versterken van landschappelijke kwaliteit. Vandaar: niet alleen een veilige delta, maar ook een *bétere* delta. Een integrale aanpak en de borging van ruimtelijke kwaliteit moeten volgens het CRa voorop staan in de uitvoering van het Deltaprogramma.

Opbrengst 2014

ADVIES BORGING VAN RUIMTELIJKE KWALITEIT IN HET DELTAPROGRAMMA

In het gevraagde advies aan de DG Ruimte en Water van lenM en aan de Deltacommissaris reikt het CRa een aantal handvatten aan voor kwaliteitsborging bij de uitvoering van het Deltaprogramma. Een integrale aanpak van veiligheid én ruimtelijke kwaliteitsverbetering vraagt om duidelijke doelstellingen in een nieuw op te stellen Omgevingsvisie door het Rijk. Om een 'onderhandelingslandschap' als gevolg van een versnipperd opdrachtgeverschap te voorkomen, stelt het CRa voor een Nationaal Kwaliteitskader Deltaprogramma op te stellen. Ook beveelt het CRa de instelling van een onafhankelijk Q-team aan, waarmee bij Ruimte voor de Rivier goede ervaringen zijn opgedaan. Eerder bracht het CRa advies uit in het kader van de deelprogramma's Zuidwestelijke Delta en IJsselmeer. Voor het IJsselmeer is een kader voor ruimtelijke kwaliteit opgesteld dat ingrepen in het kader van het Deltaprogramma in samenhang beziet met waarden, plannen en ambities in de regio.

ADVISERING HOOGWATERBESCHERMINGSPROGRAMMA

Het CRa heeft Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) geadviseerd over een kader voor ruimtelijke kwaliteit dat richting kan geven aan landschappelijke inpassing en meekoppeling bij dijkversterking. Het is belangrijk dat de waterschappen de dijkversterkingsopgaven in een brede context plaatsen en hun processen gaan inrichten op het bereiken van een integrale aanpak van technische en omgevingsaspecten. In dit licht was Eric Luiten het afgelopen jaar ambassadeur bij de totstandkoming van de Dijkenatlas, waarin de dijken in landschappelijke zin zijn geclassificeerd. Hoogwaterbescherming is een ruimtelijke opgave die vraagt om borging van ruimtelijke kwaliteit, onder meer door het formuleren van de juiste uitvragen en het borgen van de overeengekomen ambities.

PILOT MEERLAAGSVEILIGHEID MARKEN

In het MIRT-onderzoek van de hoogwaterbescherming van het eiland Marken is in opdracht van lenM en Rijkswaterstaat het concept meerlaagsveiligheid onderzocht.

Bij meerlaagsveiligheid wordt uitgegaan van drie niveaus van interventie: het eerste fysieke niveau (dammen en dijken), het tweede niveau van bestemmingen (bijvoorbeeld het aanwijzen van overstromingsgebieden) en het derde niveau van omgaan met hoogwaterdreiging (door bijvoorbeeld het opstellen van veiligheids- en evacuatieplannen). Het MIRT-onderzoek heeft de status van een pilot omdat niet alleen voor Marken maar ook voor andere gebieden lessen kunnen worden geleerd.

De *Hydrobiografie Marken* die op initiatief van het CRa is opgesteld, heeft in het MIRT-onderzoek een voorbereidende rol vervuld. De hydrobiografie is een cultuurhistorische kenschets van Marken, gericht op de manier waarop de Markers door de eeuwen heen hebben geleefd met (de dreiging van) het water. Daarmee biedt de studie handvatten aan lenM voor inhoudelijke oplossingen van de waterveiligheidsopgave en draagt door het betrekken van de bewoners bovendien bij aan draagvlak voor de te nemen maatregelen.

Focus 2015

Advisering over het waterveiligheid en zoetwatervoorziening zal ook in 2015 een belangrijke plek innemen binnen het werkpakket van het CRa. Er zal op alle schaal- en abstractieniveaus worden geadviseerd. Omdat de uitvoering van Ruimte voor de Rivier en het HWBP met name in het rivierengebied plaatsvindt, zal het CRa in 2015 nader inzoomen op het vraagstuk van de dijkversterkingen en de ruimtelijke implicaties daarvan.

De afgelopen fase van het Deltaprogramma heeft Deltabeslissingen en voorkeursstrategieën opgeleverd. Nu begint een nieuwe fase voor het Deltaprogramma die in het teken staat van de verdere uitwerking en uitvoering. Het CRa zal - mede op verzoek van de minister van lenM - actief betrokken worden bij de uitvoering van het Deltaprogramma. Een van de deelprogramma's die een kwalitatieve inzet vergt betreft de vervanging van natte kunstwerken (VONK).

Het CRa wil in 2015 de Unie van Waterschappen helpen bij het uitdragen van de integraliteit van de wateropgave en is hierover met de Unie in gesprek. Daarnaast is het CRa in overleg met lenM en het Deltaprogramma Zoetwatervoorziening over een adviesaanvraag over een optimale ruimtelijke inrichting voor Nederland, gebaseerd op de beschikbaarheid van zoet water. De door ons geïnitieerde verkenning voor Noord-Beveland, waarin voorstellen zijn gedaan om hydrologische (on)mogelijkheden leidend te laten zijn voor het grondgebruik, is een eerste puzzelstukje voor een overkoepelende visie over het grondgebruik en de waterbeschikbaarheid in Nederland.

De complete stad

Er wordt veel gesproken over de stad als brandpunt van economische activiteiten. Nederland kent geen grote, klassieke metropolen zoals Londen of Parijs, maar wel enkele stedelijke regio's: groepen samenwerkende steden. Deze stedenagglomeraties kunnen beter presteren dan nu het geval is én als economische centra én als gewilde leefomgeving. Het CRa draagt bij aan het onderzoek naar de ruimtelijke ingrepen die maken dat de Nederlandse steden tot de meest concurrerende en leefbare ter wereld blijven behoren. Het met elkaar in evenwicht houden van concurrentie en leefbaarheid acht het CRa daarbij cruciaal.

Het vergroten van de agglomeratiekracht – het economische effect dat ontstaat door omvang en variëteit van de arbeidsmarkt, het draagvlak voor voorzieningen en de aanwezigheid van elkaar versterkende bedrijven - wordt als waardevolle strategie benoemd maar het bijpassend stimulerend beleid blijft onderbelicht. Hier wil het CRa de aandacht op vestigen. Als we onze ruimte slim benutten levert dat economisch voordeel op en daarnaast een attractieve leefomgeving, met goede bereikbaarheid en een hoge kwaliteit van leven. We kunnen de agglomeratiekracht versterken en tegelijkertijd gezond en groen verstedelijken, zodat we goed blijven aansluiten op de vraag van burgers en bedrijven. Het CRa adviseert over een integrale verstedelijkingsstrategie die onze internationale concurrentiepositie en de kwaliteit van onze steden duurzaam kan verhogen.

Opbrengst 2014

DE GEZONDE STAD

Het CRa is gevraagd om bij te dragen aan het programma Gezonde Verstedelijking (GV) van het Ministerie van IenM. GV is een project dat samenwerking tussen de verschillende departementen en decentrale overheden stimuleert. Het project is op internationaal, landelijk en regionaal niveau georganiseerd. Recent is besloten tot een samenwerking op proeflocaties. Een viertal gebieden, waaronder stadsdelen in Schiedam en Utrecht, zijn geselecteerd om principes van gezonde verstedelijking uit te werken en ter plekke toepasbaar te maken, waarbij kennis opgebouwd wordt die ook elders kan worden ingezet.

LADDER DUURZAME VERSTEDELIJKING

De vereniging Deltametropool heeft in samenwerking met het CRa een ruimtelijke studie gedaan naar de versterking van de agglomeratiekracht. Centraal staat de vraag wat we moeten doen om de agglomeratiekracht van onze ruimtelijk-economische structuur te optimaliseren. Welk type verstedelijking draagt bij aan het vergroten van onze agglomeratiekracht? De Zuidelijke Randstad is als casus gebruikt, met als opmerkelijk resultaat dat de voorspelde woningvraag geheel kan worden uitgevoerd binnen bestaand stedelijk gebied.

AGENDA STAD

BZK heeft het initiatief genomen voor het interdepartementale programma Agenda Stad. IenM en EZ zijn hierbij betrokken, evenals lagere overheden en organisaties uit de samenleving. Inzet is de versterking van de concurrentiekracht van de Nederlandse steden en de rol van

het Rijk hierbij. Samen met de steden en maatschappelijke partners wil het Rijk opgaven zoals leefbaarheid, bereikbaarheid en klimaatbestendigheid adresseren. Agenda Stad is een platform waar de randvoorwaarden voor coalitievorming worden onderzocht. Het CRa is één van de partners in Agenda Stad en adviseert over effectieve stedelijke strategieën, waarbij aansluiting wordt gezocht met de doelstellingen van de SVIR. Andere projecten uit het CRa-stadsportfolio, zoals de onderzoeken naar de Gezonde Stad en naar de Nieuwe Bouwcultuur, worden betrokken bij de Agenda Stad.

LAGE LANDEN: EURODELTA METROPOOL

In een open samenwerkingsverband tussen Ruimte Vlaanderen, Team Vlaams Bouwmeester, lenM en het CRa wordt een ontwerpend onderzoek opgestart naar de gezamenlijke ruimtelijke potenties en win-winsituaties voor Vlaanderen en Nederland binnen het deltagebied van Rijn, Maas en Schelde: de Eurodelta Metropool. De resultaten van deze gezamenlijke verkenning worden gebundeld in de publicatie van een Atlas die deze potenties in kaart brengt en een beleidsnotitie die de meerwaarde van de samenwerking voor beleid en praktijk en de aanbevelingen voor een nieuwe ruimtropolitiek verwoordt.

Focus 2015

Door de lancering van het programma Agenda Stad zal in 2015 de aandacht voor stedelijke ontwikkeling groter worden. Het komende jaar wordt door het CRa nog meer dan in 2014 de focus gericht op ruimtelijke ingrepen die bijdragen aan economisch vitale en leefbare, gezonde steden. In dit kader stelt het CRa een advies op over de toepassing van nieuwe kennis over ruimtelijke economische ontwikkeling die bijdraagt aan de versterking van de concurrentiekracht én de leefbaarheid van de Nederlandse stad. Hierbij wordt afgestemd met het adviestraject van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur.

Het CRa draagt bij aan de strategieontwikkeling Ruimtelijk-Economische Ontwikkelstrategie (REOS): een verkenning samen met de Noord- en Zuidvleugel van de Randstad en Brainport Eindhoven naar de vraag hoe meer samenwerking en grotere economische samenhang de concurrentiekracht van deze regio's kan vergroten. Het CRa adviseert over de 'sturingsfilosofie' die toegepast wordt bij het ruimtelijk vormgeven van REOS voor het versterken van het vestigingsklimaat. Ook zal het CRa kennis inbrengen en adviseren over de knooppuntontwikkeling, een gezond vestigingsklimaat en het bereiken van voldoende ruimtelijke kwaliteit op het REOS-schaalniveau in het licht van economische vestigingsfactoren. Daarnaast adviseert het CRa in een ontwerpense fase in de strategieontwikkeling die voor REOS wordt voorzien.

Nieuwe cultuurlandschappen

Na de decentralisering van het ruimtelijk beleid, de korting op overheidsuitgaven aan natuurbescherming en de opheffing van de Dienst Landelijk Gebied is na vijftig jaar van zorg voor het landschap (zowel ontwikkelingsgericht als beschermingsgericht) op rijksniveau verdampt. De beleidscategorieën Nationale Landschappen, Nationale Parken, Bufferzones en Snelwegpanorama's zijn als legenda-eenheid in de SVIR opgeheven. Ook het programma gericht op de groene kwaliteit van stedelijke regio's (Recreatie om de Stad) is vervallen. Wat nog aan nationale landschapsdoelen is overgebleven is opgehangen aan de Visie Erfgoed en Ruimte, op een programma voor de groene stad na.

Tegelijkertijd stelt het CRa vast dat de transformatie van het Nederlandse cultuurlandschap voortduurt, soms als gevolg van grote programma's zoals energietransitie en Deltaprogramma, soms door allerlei aanpassingen van de agrarische condities zoals de vergroening van het GLb en het afschaffen van de melkquota. De provincies bezinnen zich ook op hun publieke verantwoordelijkheid voor landschappelijke kwaliteit en vullen dat momenteel verschillend in. Door de versnipperde aanpak en de sterke neiging het primaat bij burgers en maatschappelijke organisaties te leggen raakt het cultuurlandschap onderhevig aan fragmentatie en talloze compromissen. Het landschap verliest snel zijn betekenis als ruimtelijk integratiekader dat zijn eigen kwalitatieve benadering vraagt, een ontwikkeling die het CRa zorgen baart. In dit licht is het opmerkelijk dat de Tweede Kamer zich recent heeft uitgesproken voor een herbezinning op het belang van Nationale Parken.

Opbrengst 2014

STAATSBOSBEHEER: VISIE OP GRONDEN IN BEZIT VAN SBB

Het CRa is door Staatsbosbeheer gevraagd om te adviseren over de toekomstige betekenis van de gebouwen en terreinen in eigendom van de dienst. De kern van het advies luidt dat het eigendom in relatie tot het 'nationale landschappelijke raamwerk' en de grote ruimtelijke opgaven zoals de wateropgave en de energietransitie, moet worden gezien. Dit vraagt nadere rubricering van het eigendom en een zorgvuldig geregisseerde kavelruil van 'groen' eigendom waardoor aaneengesloten structuren kunnen worden gerealiseerd, die een efficiënt terreinbeheer mogelijk maken.

LEEGSTAND PLATTELAND

De keerzijde van intensivering en schaalvergroting van de landbouw zijn overtollige stallen en schuren. De leegstand op het platteland blijkt schrikbarend hoog, wat in een aantal regio's kruist met demografische krimp. Voor veel stallen, schuren, boerderijen en andere gebouwen zal herbesteding daarom geen soelaas bieden, ook al omdat ze weinig attractiviteit of flexibiliteit hebben. Perspectieven zijn dan leegstand of sloop. In 2014 heeft het CRa een verkenning uitgevoerd naar deze problematiek waaruit blijkt dat met name ligboxenstallen uit de periode 1970-2000 een probleem gaan vormen. Welke mogelijkheden liggen hier nog? In 2015 wil het CRa, aangemoedigd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, door middel van ontwerpend onderzoek de benutting van agrarische erven uit de periode 1970-2000 verder verkennen.

GEMEENSCHAPPELIJK LANDBOUWBELEID

In juni 2014 is de nationale invulling van het Europese landbouwbeleid voor de komende jaren bekend gemaakt. Via het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) wordt de vergroening van het landschap ingevuld. Dit betekent een stap in de richting van een landbouwbeleid met explicietere aandacht voor milieukwaliteit en biodiversiteit, met grote potenties voor de kwaliteit van het Nederlandse cultuurlandschap. De regelgeving is echter complex en ruimtelijke regie ontbreekt. Het CRa heeft een ontwerpend onderzoek laten uitvoeren naar de manier waarop verschillende gradaties van samenwerking tussen agrariërs en overheid de kwaliteit van het landschap zouden kunnen ondersteunen.

NATUURINCLUSIEF BOUWEN

Naar aanleiding van de nationale Natuurtop en het opstellen van een nieuwe Natuurvisie adviseerde het CRa over natuurinclusief bouwen. De natuur moet breder gaan leven in de samenleving. Bij de plannen voor alle infrastructurele investeringen wil de rijksoverheid van het begin af aan de mogelijkheden voor natuurcombinaties betrekken. Het CRa heeft door ontwerpend onderzoek verkend hoe dit natuurinclusief bouwen gestalte kan krijgen. Er zijn twee pilots gestart: voor droge infrastructuur (Noordoostcorridor Eindhoven) en voor natte infrastructuur (versterking Waddendijk). Beide pilots bieden aanknopingspunten voor de grote schaal (een andere manier van denken) en inspiratie op het kleinste schaalniveau, zoals concrete technische ingrepen die de biodiversiteit vergroten. In 2015 zal het CRa ter gelegenheid van een nieuwe Natuurtop handvatten bieden voor 'natuurinclusieve aanbestedingsregels'.

Focus 2015

Al in het CRa-advies over de Europese Landschapsconventie uit 2013 is geconstateerd dat de decentralisatie de vraag oproept in hoeverre de provincies de hun toevertrouwde verantwoordelijkheid op het gebied van ruimtelijke kwaliteit en landschap oppakken en operationeel weten te maken. Provincies formuleren in hun omgevingsvisies elk hun eigen ruimtelijk beleid. In 2015 doet het CRa een quick-scan naar de wijze waarop de verschillende provincies de zorg voor het landschap in hun beleid laten doorklinken. Deze quick-scan vormt de opmaat voor een zoektocht naar de relevantie en inhoud van een groene legenda van de nieuwe nationale Omgevingsvisie. Dit thema zal als discussiepunt worden ingebracht in het Jaar van de Ruimte.

Het CRa is voornemens om in 2015 te adviseren over de toekomst van de Nationale Parken en de Nationale Landschappen. Dit aansluitend op de politieke discussie waarin wordt voorgesteld om de inzet in een bescheiden aantal Nationale Parken te versterken. Deze Nationale Parken-nieuwe stijl moeten uitgroeien tot een sterk 'merk' met regionaal-economische betekenis. Het CRa wil bovendien bezien hoe we de landschappelijke impact van de schaalvergroting van de melkveehouderij moeten beoordelen. Dit thema krijgt een nieuwe urgentie door het loslaten van het melkquotum. Een te verwachten side-effect van deze ontwikkeling is het ontstaan van nog meer vrijkomende agrarische bebouwing in het landelijk gebied.

In een brief aan de Tweede Kamer heeft Staatssecretaris Dijkma aangekondigd advies te vragen aan het CRa over de betekenis van de vergroening van het GLB voor de kwaliteit van het cultuurlandschap. Het CRa zal haar adviseren om de evaluatie van het GLB, gepland in 2016, op meer landschappelijke kansen en effecten dan alleen biodiversiteit in te richten. Daarnaast zien we in de geschetste ontwikkeling aanleiding om te pleiten voor een update van het regionale landschapsbeleid.

Het CRa adviseert de Nederlandse Limes Samenwerking over de bovengrondse expressie van de Limes. Dit doet het CRa met het oog op de in voorbereiding zijnde UNESCO-nominatie.

De ruimtelijke impact van de energietransitie

De in Europees verband afgesproken doelstellingen voor hernieuwbare energie betekenen voor Nederland een aandeel van 16% duurzame energie in 2020 en 100% in 2050. Het behalen van die doelstellingen zal het cultuurlandschap op zijn kop zetten. Alleen al het aantal windturbines en zonnepanelen zal een grote vlucht nemen. Daarnaast zal het ruimtegebruik van diverse installaties voor het transporteren, converteren en opslaan van energie steeds beter zichtbaar worden in het landschap. De aankomende energietransitie zal vermoedelijk een vergelijkbare impact hebben als de drie vorige energietransities: de ontbossing, de ontginning van het hoogveen en de ontdekking van olie- en gasvelden. Het nieuwe energielandschap is dus niet alleen een economische en maatschappelijke opgave, maar ook een ruimtelijke ontwerpogave. Dit betekent dat de energieopgave onderdeel moet zijn van een groter plan en dat van het begin af aan rekening wordt gehouden met de ruimtelijke inpassing. Daarnaast is voor ieder project lokaal draagvlak vereist. Dit vraagt maatwerk met betrokkenheid van lokale ondernemers en bewoners, en verbinding met lokale economieën.

Opbrengst 2014

FOTOGRAFISCHE NULMETING ENERGIELANDSCHAPPEN

In 2014 heeft het CRa het boek 'Ergielandschappen - een fotografische nulmeting' laten samenstellen door fotograaf Theo Baart. De nulmeting laat zien wat we nu al in het landschap kunnen ervaren van de grootschalige energietransitie. In 2013 adviseerde het CRa om de energietransitie op basis van eigendom te benaderen, van de kleinste korrelgrootte (de camping, het landgoed) tot en met de grootste (het rijkswegennet, de grote wateren). In deze publicatie komen al deze verschillende schaalniveaus tot uitdrukking. Het boek is aangeboden aan Ed Nijpels, voorzitter van de commissie die het Energieakkoord moet uitvoeren.

ADVIES WINDPARK VEENKOLONIËN

EZ heeft begin 2014 aan het CRa gevraagd om een visie te geven over de landschappelijke inpassing van windmolens in het plangebied van het windpark De Drentse Monden en Oostermoer in de Veenkoloniën. Het CRa is van mening dat de ruimtelijke structuur van de Veenkoloniën een robuuste windopstelling rechtvaardigt. In het advies wordt een lijnvormig inrichtingsprincipe bepleit, parallel aan de kenmerkende linten van de Veenkoloniën. Het advies maakt onderdeel uit van de afspraken die gemaakt zijn tussen Rijk, provincie en initiatiefnemers.

WIND OP ZEE

Het CRa heeft begin 2014 een bijdrage geleverd aan de 'Haalbaarheidsstudie Wind binnen de 12-mijlszone van de Noordzee'. Het doel van de Haalbaarheidsstudie was inzicht te krijgen in de mogelijkheden van en het draagvlak voor windenergie binnen de 12-mijlszone en heeft uiteindelijk geleid tot een kabinetsbesluit voor het aanwijzen van vijf zoekgebieden voor windmolens op zee. In het advies pleit het CRa voor een verbreding van de opgave op drie niveaus: een breder planologisch kader, waar een ruimtelijke visie

op energie een herverdeling van bestemmingen en reserveringen op het Continentaal Plat rechtvaardigt, een breder kwalitatief kader, waar een ruimere set aan criteria dan alleen die van versterking van het panorama een rol speelt en ten derde een breder energetisch kader, waar het gewenste energieprofiel centraal staat en alle energiecomponenten in samenhang worden beschouwd.

Focus 2015

In 2015 wil het CRa door middel van ontwerpend onderzoek meer vat krijgen op de landschappelijke implicaties van de energietransitie. Dat doet het CRa als complement van het energieadvies dat door de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur wordt samengesteld. In samenspraak met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed vragen we ons af: wat is het maximum 'laadvermogen' van het cultuurlandschap bij het opnemen van windturbines en zonneakkers? Welke kansen biedt de energietransitie voor het landschap? Ook hier staat de factor eigendom centraal als start van de redenering en de beeldvorming. Ook zal het CRa een rol spelen bij het vervolgtaject van de opgave van Atelier Making Projects van IenM.

Mede in het licht van de problematiek van regionale krimp in de randen van Nederland vragen BZK en de provincie Groningen het CRa om ruggespraak en advies over de bestedingen van het geld dat de komende jaren beschikbaar is voor compensatie van aardbevingsschade als gevolg van gaswinning. Het CRa beschouwt deze impuls als een kans voor verbetering van de ruimtelijke structuur en verduurzaming van de Groninger economie en als een mogelijke hefboom voor energietransitie.

De Nieuwe Bouwcultuur

Vijf jaar crisis heeft de bouwwereld behoorlijk opgeschud en het speelveld radicaal veranderd. Maar er is meer aan de hand. De opgaven zijn fundamenteel van kleur verschoten door demografische, technologische en maatschappelijke ontwikkelingen. Huishoudens worden kleiner, ICT heeft het werken footloose gemaakt, zorginstellingen worden afgebroken. De nieuwe opgaven worden gekenmerkt door kleinschaligheid, herontwikkeling en een divers palet aan opdrachtgevers, waaronder vaak lokale ondernemers of bewoners. De overheid heeft zich bovendien grotendeels teruggetrokken. Dat alles vraagt om een heroriëntatie op de Nederlandse traditie van bouwen: een Nieuwe Bouwcultuur waarin de adaptieve stad centraal staat.

De contouren van die Nieuwe Bouwcultuur ontstaan op dit moment al in de praktijk. Er is sprake van een specifiekere, vraaggerichte bouwopgave en nieuwe samenwerkingsvormen. De uitgedijde, gespecialiseerde bouwketen wordt weer in elkaar geschoven. Rollen veranderen: de ontwerper treedt op als initiatiefnemer, als verbinder van partijen, als ontwikkelaar van particuliere zelfbouwoningen. Tegelijkertijd schuilt in het oprakbelen van de economie het gevaar dat partijen als bouwers en projectontwikkelaars weer terug gaan naar *business as usual* zoals in het doorgesloten systeem van vóór de crisis, waar winstbejag in plaats van vraaggericht en kwalitatief bouwen centraal stond.

Opbrengst 2014

ESSAY: DE ADAPTIEVE STAD VRAAGT OM EEN NIEUWE BOUWCULTUUR

In 2014 is door middel van debatten en rondetafelgesprekken met zo'n 50 professionals uit de verschillende sectoren van de bouw-, ontwerp- en ontwikkelwereld verdere lading gegeven aan het begrip Nieuwe Bouwcultuur. Dit traject heeft zijn weerslag gekregen in het essay *De adaptieve stad vraagt om een Nieuwe Bouwcultuur*. Dit essay is in het december/ januarinumnummer van vakblad De Architect verschenen.

NEDERLANDWORDTANDERS

Op initiatief van Frits van Dongen is op 17 januari 2013 Nederlandwordtanders gelanceerd. In 2014 is dit initiatief uitgegroeid tot een volwaardig platform in de ontwerpwereld. De website www.nederlandwordtanders.nl verbindt professionals uit de ruimtelijke sector met elkaar en het is een plek waar online actief gediscussieerd wordt over de Nieuwe Bouwcultuur. Daarnaast wordt het begrip Nieuwe Bouwcultuur actief uitgedragen via bijzondere manifestaties en uitgaven. Zo is in 2014 een drietal live-bijeenkomsten georganiseerd waar vernieuwende projecten op pecha kucha-achtige wijze werden gepresenteerd voor ministeries en de vakwereld. Het leggen van verbindingen stond hierbij centraal.

YOUNG INNOVATORS

Met het programma 'Young Innovators' heeft het College jonge, talentvolle vakgenoten willen betrekken bij de grote ruimtelijke opgaven uit het CRa-werkprogramma 2012-2016. Uit een rijke verzameling Archiprix-inzendingen (beste afstudeerplannen) van de afgelopen jaren selecteerde het CRa zes projecten van in totaal negen afgestudeerden.

Selectie vond plaats op basis van relevantie voor de ontwikkeling van het vakgebied en de veelbelovende kwaliteit van de ontwerpen. De Young Innovators kregen door deelname de kans hun ideeën een realistische en praktijkgerichte verdieping te geven. Het resultaat van deze eerste ronde is een vijftal concrete ontwerpstrategieën, die een bijdrage leveren aan het denken over innovatie en duurzaamheid en breed zijn gepresenteerd bij ministeries en de vakwereld.

AANBESTEDEN

Om bij projecten goede resultaten te boeken op het gebied van integrale planvorming, ruimtelijke kwaliteit en vormgeving (RK+V) blijkt een passende rol binnen aanbestedingsmethodieken essentieel. Rients Dijkstra adviseert Rijkswaterstaat met betrekking op de rol van RK+V in aanbestedingen het toepassen van 'Best Value Procurement- BVP'.

Focus 2015

Om de Nieuwe Bouwcultuur en nieuwe samenwerkingsvormen te stimuleren en de veranderende rol van de ontwerper te verduidelijken, zet het CRa ook in 2015 de daartoe gereserveerde AAARO-middelen van lenM in. Het CRa vindt het noodzakelijk dat architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten zijn aangehaakt bij de veranderende context van eigenaarschap, opdrachtgeverschap en maatschappelijke betrokkenheid. Daarbij krijgt ook het onderwerp Europees aanbesteden aandacht. Het verschralen van het veld aan potentiële opdrachtnemers is zorgelijk. Het CRa zal advies uitbrengen over de verschillende aanbestedingsformats en de implicaties voor de beroepsgroep. Ook de verschillende interpretaties van de Europese regels door de verschillende lidstaten is een onderzoek waard. De advieswerkzaamheden van de Rijksadviseur Infrastructuur en Stad op het gebied van de 'Best Value Procurement' worden voortgezet en zullen in de loop van 2015 moeten leiden tot een effectieve positie en een meer gestroomlijnd proces voor RK+V bij alle gebruikte aanbestedingsvormen.

Vanuit de stedelijke samenleving is de betrokkenheid bij het landelijk gebied groot. Dat uit zich onder meer in het lidmaatschap van verenigingen, inzet in het vrijwillige landschapsbeheer en actieve participatie in planprocessen. Alle overheden leggen deze verantwoordelijkheid graag in de handen van burgers en bedrijven. Tijdens de Landschapstriënnale Lingezegen 2014 is een start gemaakt met het opbouwen van een nieuw netwerk van partijen – *het Forum Landschap* – bestaande uit vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en bedrijven die zich de kwaliteit van het cultuurlandschap aantrekken omdat ze daar mede belang bij hebben. Zo kan de vermaatschappelijking van de landschapszorg een richting, een gezicht en een adres krijgen. Het CRa wil dit *Forum* in contact brengen met de landschapsarchitectuur en bezien of het de opdrachtgever kan worden voor de Landschapstriënnale 2017 in Haarlemmermeer.

Na de succesvolle editie van 2014 wil het CRa ook in 2015 met het programma *Young Innovators* een aantal jonge veelbelovende ontwerpers de kans geven hun excellente afstudeerwerk uit te diepen en zo bij te dragen aan de activiteiten uit het werkprogramma van het CRa. Begin 2015 zal een selectie van deelnemers worden gemaakt uit Archiprix-inzendingen. Er zal voor iedere geselecteerde opgave een contactpersoon bij een departement worden gezocht die voor verbinding met en doorwerking bij de departementen kan zorgen.

De opdrachtgeversprijsvraag Gouden Piramide zal ook in 2015 worden uitgeschreven. Het thema is gebiedsontwikkeling, Eric Luiten is juryvoorzitter in zijn hoedanigheid als een van de drie vervangers van de Rijksbouwmeester. Bovendien zal het CRa weer deelnemen aan activiteiten in het kader van *Atelier Making Projects 2016*, een initiatief van lenM.

Borging van ruimtelijke kwaliteit

Het CRa ontwerpt zelf geen plannen maar adviseert het Rijk – en waar nodig andere opdrachtgevers in de publieke sector – bij ruimtelijke projecten. Onze focus op kwaliteit wordt ingegeven door onze ervaring dat uit een projectmanagement gericht op de beheersing van budget, tijd, draagvlak en risico niet vanzelfsprekend het beste plan volgt. Ook de bestuurlijke complexiteit die het gevolg is van de decentralisatie zit een onversneden, hoogwaardige uitkomst soms in de weg. Voor we het weten worden de Nederlandse steden en landschappen aangevuld met projecten die nog het beste als onderhandelingsresultaten kunnen worden gekwalificeerd.

We helpen de vele project- en omgevingsmanagers tijdens de voorbereiding en uitvoering van werken bij het opsporen van ruimtelijke kansen in de verkenningsfase, het expliciet maken van kwalitatieve ambities in de planfase, het formuleren van kwalitatieve criteria bij de contractvorming, het selecteren van de beste aanbieder in de aanbestedingsfase en het bewaken van de beloofde kwaliteit in de realisatiefase. Vanuit de ervaringen in diverse kwaliteitsteams (zie de lijst in hoofdstuk 4) zijn we steeds beter in staat om deze weerbarstige materie dienstbaar te maken aan de grote projecten van het Rijk en om de voorwaarden voor ruimtelijke kwaliteit ook in de beleidsvorming te agenderen.

Opbrengst 2014

MEER BEREIKEN

In het voorjaar 2014 zijn drie brede MIRT-onderzoeken naar bereikbaarheidsopgaven gestart. Bij deze onderzoeken worden bereikbaarheidsopgaven niet op een traditionele manier, maar breed en in gezamenlijkheid benaderd. Rients Dijkstra is betrokken bij het MIRT-onderzoek Noordwestkant Amsterdam (A9 Alkmaar-Amstelveen). De kwartiermakersfase is recentelijk afgerond, waarin het opstellen van een plan van aanpak voor het daadwerkelijke MIRT-onderzoek centraal stond. In het plan van aanpak zijn samen met de partners in de regio onder meer scope en opzet van het MIRT-onderzoek bepaald. Rients Dijkstra adviseert en begeleidt dit proces, onder andere door het aandragen van een ruimtelijk denker voor elk van de pilots. Deze ontwerper staat dicht bij de projectorganisatie en ‘bewaakt’ de brede blik. In het nieuwe jaar start een nieuwe reeks MIRT-onderzoeken waaronder A1 Oostkant Amsterdam en de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag.

LANDSCHAP IN M.E.R.

Het CRa heeft op verzoek van de Commissie m.e.r. in februari 2014 advies uitgebracht over de rol van landschap in milieueffectrapportages. Het College pleit voor een prominenter plaats van het landschap hierin. Zo kunnen milieutechnische en ruimtelijke effecten met elkaar in verband worden gebracht. In het advies wordt aandacht gevraagd voor alternatieven die niet primair tot doel hebben bestaande kwaliteit te beschermen, maar gericht zijn op de ontwikkeling van nieuwe kwaliteit. Het advies draagt handvatten en terminologie aan hoe deze alternatieven te ontwikkelen. De Commissie m.e.r. omarmde het advies en is inmiddels een drietal pilots gestart.

AFSTEMMING MET PROVINCIAAL ADVISEURS RUIMTELIJKE KWALITEIT

In een aantal provincies is de afgelopen jaren een onafhankelijk Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK) aangesteld. In andere provincies is ruimtelijke kwaliteit als thema belegd bij één of meer provinciale ambtenaren. Bij een enkele provincie is het loket voor ruimtelijke kwaliteit onduidelijk. Eric Luiten investeert vanuit het CRa in een periodieke uitwisseling met dit netwerk over landschap en ruimtelijke kwaliteit in de provinciale omgevingsplannen en kwaliteitsborging in ruimtelijke ontwikkelingen rond de thema's waterveiligheid, energietransitie en krimp/leegstand. Op de door het CRa georganiseerde Oogstdag van de Landschapstriënnale 2014 in Park Lingezegen is fundamenteel debat gevoerd met de provinciale kwaliteitsadviseurs en andere betrokkenen over opdrachtgeverschap en het eigenaarschap van het landschap.

Focus 2015

In 2015 wil het CRa het begrip Omgevingskwaliteit, een cruciale notie uit de nieuwe Omgevingswet, uitdiepen in relatie tot het ruimtelijk handelen van het Rijk. Dat doet het College tegen de achtergrond van voorgaande interpretaties en operationalisaties van ruimtelijke kwaliteit als doel van ruimtelijke ordening en inrichting. Met een essay (dat het tienjarig bestaan van het CRa zal markeren) openen we de discussie die zich in de loop van het Jaar van de Ruimte verder zal onvouwen. De conclusies daaruit worden samengevat in een advies aan het kabinet, inzake de borging van omgevingskwaliteit na de AAARO.

De advisering over ruimtelijke kwaliteit en vormgeving binnen MIRT-planuitwerkingen zal ook in 2015 een belangrijke plek innemen in de werkzaamheden van het CRa. Ook het werk in Q-teams gaat onverminderd door. Er wordt gewerkt aan een integraal advies voor opdrachtgevers en Q-teams, in de vorm van een handzame leidraad. Deze leidraad beoogt opdrachtgevers en Q-team meer houvast te geven en het proces van ruimtelijke kwaliteitsborging soepeler, helderder en beter controleerbaar te maken.

Het programma Oog voor de Buurt, in samenwerking met het Atelier Rijksbouwmeester en de directie Wonen en Bouwen van BZK georganiseerd, wordt in 2015 gecontinueerd. In 2015 zal in het programma de nadruk gelegd worden op de thema's Wonen en Zorg(vastgoed). Het CRa wordt betrokken om kwalitatieve noties in het programma in te brengen.

Per 1 januari is de Regeling Beroepservaring in het kader van de Wet op de Architectentitel in werking getreden. De invoering van deze regeling beroepservaring zal op gezette tijden tegen het licht worden gehouden, waarbij het CRa desgevraagd betrokken zal worden.

Adviezen, projecten en activiteiten

DEELNAME IN KWALITEITSTEAMS EN JURY'S IN 2014

Onderwerp	Toelichting	betrokken
Zwolle Spoorzone	Rients Dijkstra is lid van het kwaliteitsteam en geeft op dit moment advies op het kwaliteitsboek. Dit boek is het overkoepelende kader voor alle (toekomstige) ruimtelijke projecten.	IenM, RWS
Ring Utrecht	Rients Dijkstra is voorzitter van het kwaliteitsteam en adviseert over de planuitwerking.	IenM, RWS
A7 Ring Groningen	Rients Dijkstra is voorzitter van het kwaliteitsteam. De aanbestedingsfase van het project zal op korte termijn starten. Het kwaliteitsteam adviseert over de rol van ruimtelijke kwaliteit en vormgeving tijdens deze fase.	IenM, RWS
Nieuw Westelijke Oeververbinding	Rients Dijkstra is voorzitter van het kwaliteitsteam. Het team adviseert de over de inpassing en vormgeving van de weg. De projectorganisatie bereidt zich voor op de aanbestedingsfase. Het kwaliteitsteam adviseert hierover.	IenM, RWS
A13/A16	Rients Dijkstra is voorzitter van het kwaliteitsteam. Het kwaliteitsteam adviseert de projectorganisatie (RWS) over de inpassing en vormgeving van de weg.	IenM, RWS
Afsluitdijk	Eric Luiten is voorzitter van het kwaliteitsteam dat adviseert over de borging van ruimtelijke kwaliteit in het traject versterking afsluitdijk.	RWS
Ruimte voor de Rivier	Eric Luiten is voorzitter van het kwaliteitsteam. Borgen ruimtelijke kwaliteit in uitvoeringsfase Ruimte voor de Rivier dmv uitvoeringsbezoeken.	RWS
Nieuwe Hollandse Waterlinie	Eric Luiten is voorzitter van het kwaliteitsteam dat de Liniecommissie en de overige belanghebbende overheden adviseert over de uitvoeringsplannen van het Linieperspectief. Het Q-team gaat uit van de samenhang van de gehele Linie.	Liniecommissie (Waterlinie provincies)
Nieuwe Sleutelprojecten	Frits van Dongen was lid van Kwaliteitsteam Amsterdam Zuidas, Utrecht en Breda. Jan Brouwer is namens de Rijksbouwmeester lid van kwaliteitsteams Arnhem, Rotterdam en Den Haag Centraal.	Betrokken gemeenten, NS, ProRail, Spoorbouwmeester, IenM
Herbestemmings-team	Frits van Dongen was lid van het H-team. Begin 2015 gaat het H-team over in een H-team Next Generation onder auspiciën van CRA.	RCE

Onderwerp	Toelichting	betrokken
Gouden Piramide	Frits van Dongen was juryvoorzitter van de editie 2014. Eric Luiten is voorzitter van de jury van de editie van de Gouden Piramide 2015 (gebiedsontwikkeling).	OCW
Spoorzone Ede	Eric Luiten was lid van het selectieteam. Advisering over aanbesteding voor de bouw van de twee onderdoorgangen in de westelijke Spoorzone Ede.	gemeente Ede, NS en ProRail
Marker Wadden	Eric Luiten is voorzitter van het kwaliteitsteam. Q-team denkt mee over voorwaarden voor aanleg Markerwadden in Markermeer en speelt rol in selectie aanbesteding.	Natuurmonumenten, IenM, EZ, Flevoland en Lelystad
Jury Kinderdijk	Eric Luiten is voorzitter van de jury. Open Oproep, uitgeschreven door Architectuur Lokaal, voor het nieuwe entreegebied en bezoekerscentrum van Kinderdijk.	Stichting Werelderfgoed Kinderdijk
Jury Eo Wijers-prijsvraag 2014-2015	Rients Dijkstra is jurylid. De Eo Wijers-prijsvraag wordt in 2014-2015 in de regio Stedendriehoek georganiseerd met als centraal thema de ambitie van de regio om in 2030 energieneutraal te zijn.	Eo Wijers-stichting

AFGERONDE ADVIEZEN EN PROJECTEN

Datum	Advies/project	Betrokken departementen
Januari 2015	Ontwerpend onderzoek Natuurinclusief Bouwen Naar aanleiding van de nationale Natuurtop en het opstellen van een nieuwe Natuurvisie adviseerde het CRa over natuurinclusief bouwen. Het CRa heeft aan de hand van twee concrete pilots ontwerpend onderzoek verkend hoe dit natuurinclusief bouwen gestalte kan krijgen.	EZ (gezamenlijk initiatief)
Januari 2015	Advies Marineterrein Amsterdam Advies aan Rijksvastgoedbedrijf over organische ontwikkeling Marineterrein. Advies voorzien dec 2015. Betrokkenheid CRa bij nadenken over kwaliteitsborging.	Rijksvastgoedbedrijf (gevraagd advies)
Januari 2015	Nieuwe Bouwcultuur Het essay 'De adaptieve stad vraagt om een Nieuwe Bouwcultuur', is in januari 2015 gepubliceerd in De Architect. In 2014 is door middel van debatten en rondetafelgesprekken met zo'n 50 professionals uit de verschillende sectoren van de bouw-, ontwerp- en ontwikkelwereld verdere lading gegeven aan het begrip Nieuwe Bouwcultuur.	Eigen initiatief
December 2014	Ontwerpend onderzoek Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLb) In juni 2014 is de nationale invulling van het Europese landbouwbeleid voor de komende jaren bekend gemaakt. Via het GLb wordt de vergroening van het landschap ingevuld. Het CRa heeft een ontwerpend onderzoek laten uitvoeren naar de manier waarop verschillende gradaties van samenwerking tussen agrariërs en overheid de kwaliteit van het landschap zouden kunnen ondersteunen. Krijgt een vervolg in gevraagd advies voorjaar 2015.	EZ (eigen initiatief)
16 december 2014	Advies Betekenis van gebouwen en terreinen van Staatsbosbeheer Gevraagd advies over een nieuwe visie op de toekomst van gebouwen en terreinen van Staatsbosbeheer. Het CRa stelt in zijn advies dat dit eigendom in relatie tot het nationale landschappelijke raamwerk en de grote ruimtelijke opgaven - zoals de wateropgave en de energietransitie - moet worden bezien.	Staatsbosbeheer (gevraagd advies)

Datum	Advies/project	Betrokken departementen
15 december 2014	Advies Rijksvastgoed in beweging In het advies stelt het CRa dat de afstootopgave van rijksvastgoed vanuit een publieke verantwoordelijkheid en in nauwe samenwerking met lokale partijen zou moeten vormgegeven. Het CRa wijst op de zorgplicht van de overheid ten aanzien van de kwaliteit van de bebouwde omgeving. Naast economische afwegingen (het hoogste bod) moeten ook maatschappelijke doelstellingen worden meegewogen.	De Minister voor Wonen en Rijksdienst (BZK) (gevraagd advies)
November 2014	Fietsland Onderzoek naar relatie tussen de nationale belangen (concurrentiekracht, leefbaarheid, bereikbaarheid) en de bijdrage van de fiets aan deze nationale belangen. Fietsland pleit voor meer rijksaandacht voor de fiets.	Eigen initiatief. Betrokken: diverse directoraten lenM
Oktober 2014	Loket Knooppunten Samen met lokale en regionale partijen, worden concrete verbeteringen rondom drie knooppunten met een rijksbelang voorgesteld. Ontwerpers zijn gekoppeld en hebben opdracht gekregen. Tweede selectieronde van knooppunten is recentelijk gestart.	Eigen initiatief. Betrokken: lenM, regionale en lokale overheden
Oktober 2014	Ladder duurzame verstedelijking Een onderzoek naar de ladder voor duurzame verstedelijking als instrument voor versterking agglomeratiekracht. Onderzoek is afgerond, vervolgstappen om kennis onder te brengen.	Eigen initiatief
Oktober 2014	Ruimtelijke economie voor dummies Inleiding tot de relatie tussen ruimtelijke planning en economische concurrentiekracht.	Eigen initiatief
2 oktober 2014	Advies Wintrack II-masten (hoogspanning) Advies over het esthetisch concept voor de Wintrack II-masten. Het CRa acht de beeldkwaliteitseisen van de Wintrack II in lijn met het concept van de Wintrack I-mast en geeft een aantal belangrijke aandachtspunten mee.	EZ (gevraagd advies)
September 2014	Young Innovators Oplevering en presentatie van de resultaten Young Innovators. Lunchlezingen op diverse ministeries.	Eigen initiatief. In samenspraak met lenM

Datum	Advies/project	Betrokken departementen
22 sept 2014	Oogsttag Landschapstriënnale Rijksadviseur Landschap en Water organiseerde de afsluitende oogsttag van de Landschapstriënnale Lingezege, die bovendien de opmaat vormde voor de volgende Landschapstriënnale PARK 21 in 2017.	Bestuur Landschapstriënnale, EZ
17 sept 2014	Advies Kwaliteitsborging in de bouw Advisering aan minister Blok over wetsvoorstel kwaliteitsborging in de bouw.	De Minister voor Wonen en Rijksdienst (BZK) (gevraagd advies)
16 sept 2014	Werkbezoek Marineterrein Amsterdam op uitnodiging van het Rijksvastgoedbedrijf. Onderwerp: organisch ontwikkelen.	Rijksvastgoedbedrijf
16 sept 2014	Advies Auteurswet Voor herbestemming is vooralsnog geen aanpassing van de auteurswet nodig. Dit adviseert het CRa naar aanleiding van een onderzoeksvraag vanuit het Rijksvastgoedbedrijf.	Rijksvastgoedbedrijf (gevraagd advies)
16 sept 2014	Advies Kwaliteitsborging Deltaprogramma Het CRa ziet het Deltaprogramma primair als ruimtelijke opgave. Waterbeheer is onlosmakelijk verbonden met de ruimtelijke structuur van Nederland. In de uitvoering van het Deltaprogramma liggen veel kansen en ruimtelijke uitdagingen in het verschiet.	Ministerie IenM en Deltacommissaris (gevraagd advies)
juli 2014	'Nulmeting' energietransitie Nederland Foto-opdracht Theo Baart over de stand van de energietransitie in het Nederlandse landschap, Aangeboden aan Ed Nijpels (energiecoördinator).	Eigen initiatief
5/6 juni 2014	Architectuurbiënnale Venetië 'Fundamentals', op uitnodiging van het Nieuwe Instituut.	n.v.t.
juni 2014	Studie Wederopbouwlandschappen Studie naar historisch-geografische essenties uit de Wederopbouwperiode van Haskerveenpolder en De Groep.	OCW en RCE (gevraagd i.h.k.v. Visie Erfgoed en Ruimte)

Datum	Advies/project	Betrokken departementen
15 mei 2014	Advies Hydrobiografie Marken Marken is één van de drie locaties waar Rijkswaterstaat een Pilot Meerlaags Veiligheid uitvoert om de bescherming tegen hoogwater te verbeteren. Het CRa heeft een hydrobiografie van Marken laten maken. Deze cultuurhistorische kenschets van Marken is gericht op de manier waarop de Markers door de eeuwen heen hebben geleefd met (de dreiging van) het water. In een advies aan RWS levert het CRa een viertal aanbevelingen die betrekking hebben op het verband tussen de (water)geschiedenis van het eiland en de strategie tegen hoogwater in de toekomst.	Rijkswaterstaat West-Nederland Noord en RCE (gevraagd i.h.k.v. Visie Erfgoed en Ruimte)
18 april 2014	Werkbezoek Almere op uitnodiging wethouder Henk Mulder. Onderwerp: spontane stedenbouw en het Floriadeterrein.	n.v.t
31 maart 2014	Advies Deltaprogramma IJsselmeer Visie van CRa op de samenhang tussen ingrepen in het waterbeheer en de ruimtelijke kwaliteiten en ontwikkelingen op het niveau van het hele IJsselmeergebied.	Stuurgroep Deltaprogramma IJsselmeergebied (gevraagd advies)
31 maart 2014	Ruimtelijk Kwaliteitskader IJsselmeer Het Kwaliteitskader helpt de mogelijke samenhang tussen de ingrepen in het waterbeheer en de ruimtelijke kwaliteit van de (beoogde) ontwikkelingen in dit gebied scherp(er) te krijgen.	eigen initiatief i.s.m. Deltaprogramma IJsselmeergebied
25 maart 2014	Advies Wind op Land: RCR Veenkoloniën Ontwerpde oordeelsvorming lopende RCR-procedure. Advies afgerond, wordt gebruikt in m.e.r. (openbaar sinds 13 oktober 2014).	EZ (gevraagd advies)
25 maart 2014	Advies Kwaliteit in de Zuidwestelijke Delta Advies over de borging van ruimtelijke kwaliteit bij de voorbereiding van de Deltaplannen voor de Zuidwestelijke Delta.	Stuurgroep Deltaprogramma Zuidwestelijke Delta (gevraagd advies)
5 maart 2014	Advies Fietsverbinding Marineterrein Amsterdam In het advies onderzoekt het CRa diverse opties voor de verbinding van het terrein met de stad, en komt met een voorkeursvariant.	Rijksvastgoedbedrijf, betrokkenheid van gemeente Amsterdam (gevraagd advies)

Datum	Advies/project	Betrokken departementen
5 februari 2014	Advies Wind op zee: Haalbaarheidsstudie 12-mijlszone Advies tbv besluitvorming Kabinet over geschikte locaties wind op zee. Pleidooi om de planologische, de kwalitatieve en de energetische dimensie van het vraagstuk te verbreden.	IenM en EZ
12 februari 2014	Advies Landschap in m.e.r. Advies over een beter begrippenkader en effectievere operationalisering van het aspect landschap in milieueffectrapportage.	Commissie voor de Milieueffect-rapportage (gevraagd advies)
23 september 2013	Advies Rijksvastgoedportefeuillestrategie CRa advies over de RVPS 2014 waarin CRa pleit voor maatwerk in de afstootopgave. Het CRa beveelt een bredere analyse aan waarbij de maatschappelijke waarde en de ruimtelijke potentie van een object in beeld komt.	De voorzitter van de Interdepartementale Commissie Rijksvastgoed, DG Ruimte en Water dhr. P. Heij (gevraagd advies)
11 september 2013	RRAAM (Rijk-Regioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer) - 2 CRa reactie op de ontwerp-Rijksstructuurvisie RRAAM als vervolg op het advies van eind 2012 op de consultatienotitie.	(gevraagd advies)
6 augustus 2013	Advies 'Naar een Nationaal Atelier Wind' Advies over de implementatiefase van de Structuurvisie Wind op Land. Het advies gaat in op de kwalitatieve, landschappelijke dimensie van de plaatsingsproblematiek. Het CRa beveelt de instelling van een Nationaal Atelier Wind aan.	De Minister van Economische Zaken (gevraagd advies)
30 juli 2013	Advies Natuurambitie Grote Wateren CRa advies als bijdrage aan de beleidsverkenning: vertrouw op natuurlijke regionale systemen en durf een meer dynamische attitude ten aanzien van regelgeving aan. Werk de beleidsverkenning uit tot beleidsvorming en sluit de verkenning aan op het Deltaprogramma.	EZ (gevraagd advies)
25 juli 2013	Advies Energietransitie/Energie landschappen Advies over de kwalitatieve en ruimtelijke aspecten van de duurzame energietransitie. Het CRa bepleit een nadere uitwerking van de energieambitie op basis van eigendom op verschillende schaalniveaus.	IenM (gevraagd advies)

Datum	Advies/project	Betrokken departementen
9 juli 2013	Advies Handelingsperspectief Zuidelijke Randstad Integrale reflectie op de rijksvoorzet voor het Handelingsperspectief Zuidelijke Randstad met de nadruk op de ruimtelijke randvoorwaarden voor de ontwikkeling van een excellent vestigingsklimaat in de Zuidelijke Randstad.	IenM (gevraagd advies)
13 juni 2013	Advies Afstoot Monumenten Een ongevraagd advies aan Minister Blok over de voorgenomen afstoot van 34 Rijksmonumenten met erfgoedstatus.	De Minister voor Wonen en Rijksdienst (BZK)
2 mei 2013	Advies Omgevingswet Een ongevraagd advies over de Omgevingswet waarin het CRa aandacht vraagt voor de borging van kwaliteit van ruimtelijke interventies en onafhankelijke oordeelsvorming.	De Minister van Infrastructuur en Milieu
Maart 2013	Transformatie van de Ring Onderzoek naar de relatie tussen de grote steden en hun ringwegen. Met welke ingrepen is de bereikbaarheidswaarde van de ringwegen in stand te houden terwijl de huidige negatieve impact (op gezondheid, ruimtebeslag en omgevingskwaliteit) verminderd kan worden?	Eigen initiatief
14 februari 2013	Advies Werkeiland IJsselmeer Advies over een voorgenomen werkeiland en behoefte van zandwinning in het IJsselmeer.	Rijkswaterstaat IJsselmeergebied, (gevraagd advies)
10 december 2012	Advies RRAAM (Rijk-Regioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer) Advies van het CRa over de Consultatienotitie RRAAM 2012 met als kernpunt het advies om de ontwikkelingen te faseren en rekening te houden met langzamer groeiscenario's.	IenM (gevraagd advies)

Begroting en verantwoording

Onderstaande begroting voor 2015 geeft een indicatie van de uitgaven die voor de verschillende thema's zijn begroot. Het voorspellen van uitgaven per thema is niet exact mogelijk. Het CRa zal altijd inspelen op actualiteit. Kleine verschuivingen tussen de thema's zal het CRa zelf aanpassen. Grote wijzigingen van deze uitgaven worden in samenspraak met het Ministerie van IenM doorgevoerd. Voor 2015 is door IenM en EZ in totaal een activiteitenbudget van 465.000 euro beschikbaar gesteld. BZK financiert in de vorm van huisvesting en het honorarium van de Rijksbouwmeester. Daarnaast is er een additionele bijdrage van 50.000 euro van het Ministerie van OCW voor uitvoeringsprojecten in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte. Dit geld wordt net als in 2014 in overleg met OCW en de Rijksdienst Cultureel Erfgoed besteed.

Er is vanuit de AAARO nog een additionele bijdrage vanuit het ministerie van IenM beschikbaar (135.000 euro). De projecten die voor dit geld worden uitgevoerd zullen invulling geven aan de doelstellingen van de AAARO. De projecten moeten nog verder uitgewerkt worden in overleg met IenM. OCW, IenM en BZK financieren de Rijksprijs Opdrachtgeverschap, de Gouden Piramide, voor 300.000 euro. Voor het project knooppunten stelt IenM ook een additioneel budget van 90.000 euro beschikbaar, op voorwaarde dat vanuit de CRa begroting 60.000 euro ter beschikking wordt gesteld. Dit totale bedrag is onder gebracht in een apart project knooppunten met een aparte financiële verantwoording en daarom als zodanig niet terug te vinden in de begroting hieronder.

De uren van de Rijksadviseurs zelf staan in deze begroting niet opgenomen. Ook de projecten en adviezen die zij in deze reguliere werkuren maken, zijn daarmee niet in deze begroting opgenomen. Een fors deel van de advisering van het CRa, zoals de werkzaamheden en adviezen van de Kwaliteitsteams, valt onder deze reguliere uren.

Begroting CRa-werkzaamheden 2015

Thema	Project	Inkomsten begroot	Uitgaven begroot (incl. btw)
-------	---------	-------------------	------------------------------

Bijdragen activiteiten-budget door ministeries		465.000	
Additioneel budget OCW voor Visie Erfgoed en Ruimte		50.000	
1: Leegstand en transformatie	Ontwerpondersteuning overtolligstelling rijksobjecten		25.000
	H-team Next Generation		50.000
2: Samenhang in mobiliteit	Knooppunten		60.000
	Actualiteiten mobiliteit		45.000
3: Een betere delta	Dijkversterkingen en ruimtelijke implicaties		20.000
	Actualiteit m.b.t. uitvoering Deltaprogramma		30.000
4. De complete stad	Diverse onderzoeken m.b.t. de stad		60.000
5. Nieuwe cultuurlandschappen	Quick-scan landschapsbeleid		5.000
	Onderzoek Nationale Parken		20.000
	Advisering GLb		10.000
	Studie naar de bovengrondse expressie van de Limes (bijdrage Nederlandse Limes Samenwerking)	25.000	25.000
6. De ruimtelijke impact van de energietransitie	Energietransitie: maximaal laadvermogen Nederlands cultuurlandschap		25.000
7. De Nieuwe Bouwcultuur	AAARO-middelen lenM: projecten en verdeling van de middelen nog nader in te vullen.	135.000	135.000
	Gouden Piramide	300.000	300.000
8. Borging van ruimtelijke kwaliteit	Advies en essay omgevingskwaliteit		10.000
	Diverse initiatieven		10.000
9. Communicatie en representatie	Communicatie (o.a. communicatieadviseur, redactie website, divers drukwerk)		65.000
	Werkbezoeken en symposia (o.a. Tien jaar CRa)		20.000

	Correctie overschrijding 2014		60.000
TOTAAL		975.000	975.000

CRa

College van Rijksadviseurs

uitgave van College van Rijksadviseurs

Prof. ir. Eric Luiten
Rijksadviseur Landschap en Water
Ministerie van Economische Zaken

Ir. Rients Dijkstra
Rijksadviseur Infrastructuur en Stad
Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Koen van Velsen
Rijksadviseur Architectuur
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Ontwerp: Van Lennep, Amsterdam
Tekst: College van Rijksadviseurs
Fotografie: Christiaan Krouwels (pag 6), Jeroen Bosch,
Tennet (cover)

College van Rijksadviseurs
pa. Atelier Rijksbouwmeester
Postbus 20952
2500 EZ Den Haag

bezoekadres: Korte Voorhout 7, 2511 CW Den Haag
telefoon 070 3398998

www.collegevanrijksadviseurs.nl
© Rijksoverheid | februari 2015

